

Az Országos Széchényi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár” gyűjteménye a két világháború között (1919—1939)

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

I.

Bármilyen zárt egység legyen is egy könyvtári külön gyűjtemény, sorsa nem választható el a könyvtár egészének történetétől. Így volt ez a „Régi Magyar Könyvtár” esetében is. Az első világháború előtti időszak nyugalmat, amit mi tisztviselők „múzeumi biedermeier”-nek nevezünk, előbb a világháborús esztendők kényszerű tétlensége váltotta fel. Aztán egyszerre megmozdult minden. Személyi változások — FEJÉRPATAKY László távozása a könyvtár éléről, majd halála folytán a Nemzeti Múzeum főigazgatói székéből, MELICH János megválása a könyvtár vezetésétől, új igazgatók gyors ütemű változása, HÓMAN Bálint, LUKINICH Imre, majd egy interregnum, melyben a Széchényi Könyvtár egyes osztályai egyenesen a Múzeum főigazgatójának alárendelve, mint önálló egységek működtek —, míg FITZ József kinevezésével (1934) a folytonos változást hosszabban tartó nyugalom váltotta fel.¹ A közéleti nyugtalansághoz járuló belső nyugtalanságot növelte az, hogy ezuttal első esetben a könyvtár történetében nem belső emberre bízták a könyvtár vezetését. Ez már önmagában a könyvtári hagyományok, a „fontolva haladás” megszakítását jelentette, annál is inkább, mert az új vezető, HÓMAN BÁLINT rendkívül dinamikus egyéniség volt; s ha utóda, LUKINICH IMRE, egyáltalában nem is volt annak mondható, s csak hagyta történni a dolgokat, a mozgás már megindult és nem volt megállítható. Nem volt megállítható márcsak azért sem, mert a nyugalmi időszakban félretolt problémákat, mindenekelőtt a helykérdést meg kellett oldani úgy, ahogy éppen lehetett. Ez maga után vonta a könyvtár átrendezését és egy új rendszerre való áttérést.

Mindez közvetlenül nem érintette a Régi Magyar Könyvtár egészen külön kezelt és önálló rendszer szerint felállított gyűjteményét. És mégis: ha nem is tervszerűen, de szükségszerűen bekövetkezett a Régi Magyar Könyvtár átrendezése, teljessé tétele magyar szerzők 1711 előtt idegen nyelven külföldön nyomott műveinek az egyes szakokból való kiszedésével, felállításával és katalogizálásával.

A szükségszerűséget mindenekelőtt az teremtette meg, hogy a gyűjtemény gyarapítását az infláció a tárgyalt húsz esztendő első negyedében szinte teljesen lehetetlenné tette. Ezt pedig csak belterjes fejlesztéssel lehetett ellensúlyozni, hogy szilárd alap teremtődjék egy később bekövetkező fejlődés számára, és át-
hidalódjék az úr, amit a közviszonyok kényszere a gyűjtemény számára teremtett.

1. A könyvtár viszonyairól és a gyors igazgatóváltásokról I. DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK évkönyve* 1967. 124—181. 1. A következőkben: Dezsényi.

A régi magyar könyveket már a könyvtár alapítója SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjtötte,² hiszen nagycenki könyvtára hungaricum-könyvtár volt. De az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtárának alapgyűjteménye nagyobb részben JANKOVICH Miklós, HORVÁT István, az ILLÉSHÁZYAK és FARKAS Lajos könyvtáraiból tevődött össze.³ SZABÓ Károly alapvető bibliográfiájában⁴ meghatározta a régi magyar könyv fogalmát, és vitatható időbeli felső határát⁵ 1711-ben, a szatmári béke évében szabta meg. Az ő művének megjelenése után hozták létre az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Magyar Könyvtár különgyűjteményét.

Ezt követte a rendszeres gyűjtés, majd az első két kötet anyagának a könyvtári állományból való kiemelése. A harmadik rész (3—4. kötet) felállítására még hosszú évtizedekig váratott magára. A gyűjtemény első ismertetését 1902-ben egy remekbeszabott cikkben VARJU Elemér adta.⁶ A kiváló könyvtörténész és jó ízlésű bibliofil kitűnően ismerte nemcsak az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét, amelynek egyik őre volt, hanem a régi magyar könyvek egészét is. Nem száraz ismertetést adott egyetlen gyűjteményről, hanem túltekinve rajta, megírta a magyar könyv adott korszakának történetét.

A Széchényi Könyvtár gyűjteménye már akkor a legnagyobb volt, a SZABÓ Károly első két kötetében számba vett 5100 munkának több mint a felét, 2228 művet foglalt magában; az utána következő leggazdagabb gyűjtemény fele annyit sem tartalmazott. S ez az arány idők folyamán még inkább a Széchényi Könyvtár javára fordult. Bár a gyűjtemény számban gyarapodott, jellegében nem történt lényeges eltolódás.

Az 1711 előtti magyar nyelvű nyomtatványok csoportjának (1180 mű) legnagyobb értékei már akkor együtt voltak, kezdve HEYDEN Sebald 1531-ben Krakóban megjelent *Puerilium colloquiorum formulae* c. magyar szöveget is tartalmazó művén (RMK I. 2. RMNy 11.). VARJÚ kétszázra tette az első, négyszázötvenre a második rész unikumait, ami természetesen erősen időleges értékű megjelölés volt és csak addig érvényes, amíg egy második példány valahol fel nem bukkant. De túl a ritkasági és formai értéken, ez a rész már akkor magában foglalta a régi magyar irodalom legjelentősebb alkotásait; csupán a 16. századból 60 szépirodalmi művet, nyelvkönyveket, egy teljes *Tripartitum* sorozatot, szótárakat, SZÉKELY, HELTAI, PETHŐ krónikáit.

A második gyűjteményi rész, az 1711 előtt Magyarországon nyomott idegen nyelvű művek, melyben már akkor megvolt az első hazai nyomdatermék, a HESS

2. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi Pars I. Sopronii 1799. Pars II. Pesthini 1800. Supplementum. I. Posonii 1803. Supplementum II. Sopronii 1807. Index Posonii 1807.*
3. GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* = *Magyar Könyvszemle.* 1924. 60—61. l. BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy könyvtár.* = *Az OSZK évkönyve* 1967. 57—96. l. Ua.: *Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára.* = Uo. 1963—1964. 251—264. l. INDALI György: *Horvát István könyvtára.* = Uo. 1967. 98—101. l.
4. SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár I.* 1879. II. 1885. III. (Befejezte és kiadta Hellebrant Árpád) 1. 1896. 2. 1898.
5. GÁRDONYI Albert: *Könyvértékelési előítéletek.* = *Magyar Bibliofil Szemle.* 1925. 51—54. l.
6. VARJU Elemér: *A Régi Magyar Könyvtár. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 23—30. l. A következőkben: Varju.

Andrásnál Budán 1473-ban készült *Chronica Hungarorum* (RMK II. 1. RMNy 2.) nem annyira tartalmi, mint nyomdatörténeti szempontból volt érdekes, s bár a művek számában (1408) felülmúlta az RMK I. gyűjteményt, terjedelemben messze mögötte maradt, mert legnagyobb részt apró alkalmi nyomtatványokból tevődött össze. Az egyetlen igazi író, aki idegen nyelvű műveit itthon nyomatta, HONTER volt. Az erdélyi nyomtatványok már akkor is igen gyéren voltak a könyvtárban képviselve; ezek továbbra is csak a Királyhágón túli gyűjteményekben találhatóak csaknem teljes számban.

A felvidéki nyomdák már SZÉCHÉNYI Ferenc könyvei közt gazdagabban voltak képviselve. A trencsényi, zsolnai, szakolcai könyvnyomtatók cseh—szlovák nyelvű termékeit RIBAY György gyűjtötte össze, tőle JANKOVICH vásárolta meg, s az ő gyűjteményével kerültek a Nemzeti Múzeumba. Az ILLÉSHÁZY-könyvtár is ezen a téren hozta a legnagyobb gazdagodást.

A Széchényi Könyvtár különös gonddal gyűjtötte a keleti rítusú románok Erdélyben megjelent cirillbetűs egyházi szláv nyelvű szerkönyveit.

Akkor a gyűjtemény mindkét része két kettős szekrényben kényelmesen elfért, s VARJU azt jósolta, hogy még sokáig lesz ott számára hely, mert a gyűjtemény lassan, évenként 20—30 darabbal gyarapodott. Az idő haladásával meg ez a szám is erősen csökkent. Az 1910-es esztendőben THALY Kálmán hagyatéka — bár túlnyomóan a 18. sz. első évtizedéből származó művekkel — még 18 kötettel gyarapította a gyűjteményt, 1913-ban 11, 1914-ben már csak hét, és 1924-ig a tizet sem éri el az állomány növekedése.

Hogy már a század első évtizedében is ennyire lelassult a gyarapodás, annak több oka van. Az első, hogy SZABÓ Károly bibliografiájának megjelenése nyomán nemcsak közkönyvtáraink — azok is, melyeknek nem elsődleges feladata a hungarikum-beszerezés — kezdték meg a régi magyar könyvek rendszeres gyarapítását, hanem magángyűjtők is. Ezek mozgékonyabbak voltak és többet adhattak egy-egy műért, mint a nehézkes apparátussal és kötött költségvetéssel dolgozó közkönyvtárak. A kínálat pedig rendkívül csekély volt, mert a régi magyar könyv eleve is nagyon ritka, kis példányszámban nyomott, nagyjából kis terjedelmű, könnyen kallódó nyomtatvány, amelyet évszázadokon át pusztított török, német és magyar is, amikor a hitviták idején a különböző felekezetek egymás szellemi termékeit irtották. Az antikváriusok nagy árakat kértek, s bár igen ritkán fordult elő olyan magas vételár, mint a SYLVESTER János *Magyar nyelvtanának* 1539-i kiadásáért (RMK I. 14. RMNy 39.) HOROVITZ Lipót könyv-árusnak kifizetett 220 arany, ez csak azért volt, mert ilyen ritkaság egyáltalában nem került elő többé. De egy 17. századi nyomtatványért is általában 100 aranykoronát fizettek, ha ritka, akkor sokkal többet. Így 1910-ben az újszövetség egy román nyelvű gyulafehérvári kiadását 250 koronáért vették meg (*Noulu Testamentu*, Gyulafehérvár 1648, — RMK II. 684; azóta a TODORESZKU gyűjteménnyel még két példány került a Széchényi Könyvtárba), egy 1631-ből való csepregi nyomtatványért (*Az egész esztendő által való evangéliomoc* RMK I. 597) 1914-ben RANSCHBURG antikváriusnak 500 koronát fizettek.

A háború kitörése után az antikváriusok részéről a kínálat úgyszólván teljesen megszűnt, mert az infláció idején nem akartak értékes könyveket eladni. Ugyanakkor a nemzeti könyvtár dotációja csak csigalépésben emelkedett az infláció iramához képest, s így módja se nagyon nyílt vásárlásra. A beszerzésre új, bár eléggé gyéren csörgedező forrás fakadt az infláció következtében elszegényedett

fix fizetésű osztályban, amely javai eladásával volt kénytelen megélltetését biztosítani. De gyűjtőkről lévén szó, ők természetesen nem féltve őrzött kincseiktől, hanem a számukra kevésbé becses művektől váltak meg legelőbb. Ezekhez viszont a könyvtár nagyon olcsón jutott. Így vásároltak meg 1915-ben SZTRIPSKY Hiadortól 140 koronáért négy 17. századi német és latin nyelvű lőcsei nyomtatványt, MAYER Páltól 50 koronáért egy 1703-ból való magyar nyelvű, Lőcsén nyomott könyvet (*Zengedező mennyei kar* RMK I. 1673), 1916-ban ALSZEGHY Zsolttól 135 koronáért négy magyar nyelvű töredéket, amelyek közül az egyik ILLYEFALVI *Jephtájából* való.

Ezek azonban elszórt esetek és nem jelentettek rendszeres gyarapodást és fejlődést. Ezután a stagnálás időszaka következett. Voltak háborús esztendőik (mint az 1917-es), amikor a gyűjtemény egyetlen egy művel sem szaporodott. 1918-ban is csak egyetlenegy munkával gazdagodott az állomány: GARDA Samu a könyvtárhoz beosztott középiskolai tanár ajándéka: Marcus Fridericus WENDELINUS: *Medulla priscae puraeque latininitatis Albae Juliae* 1646. (RMK I. 786) c. műve éppen a kevésbé gazdag erdélyi anyagot gyarapította. Utána aztán három esztendőig (1919, 1920, 1921) egyetlenegy újabb darab sem került a gyűjteménybe.⁷

De ez a stagnálás nemcsak a szerzeményezésre vonatkozott. Egyéb nehézségek is támadtak: VARJU Elemér 1908-ban a kassai Felsőmagyarországi Múzeum élére kerülvén, megvált a könyvtártól. Ez a Régi Magyar Könyvtár számára pótolhatatlan veszteséget jelentett. A második világháborúig a gyűjteménynek többé nem volt hozzá fogható gondozója. 1919-ben a gyűjtemény még papíron is gazdátlan maradt. MADARASSY László, a tárgyi néprajz kiváló művelője s a pásztorfaragások szakértője aki addig a Régi Magyar Könyvtárat vezette, speciális érdeklődésének megfelelőbb beosztást kapott a Múzeum Néprajzi Tárába.

A veszített háborút követő zavaroktól, az esetleges egyéni akcióktól, túlkapásoktól⁸ félve, a Régi Magyar Könyvtár anyagát a Széchényi-teremből a raktárban levő Révay-szekrényekbe vitték át. Ezek a szekrények RÉVAY Ferenc báró gyűjteményével 1917-ben kerültek a könyvtárba, s csak egyszerre, két kulccsal voltak nyithatók. A kulcsok egyikét a könyvtárigazgató, a másikat a nyomtatványi osztály vezetője tartotta magánál. Ebből sok bonyadalom adódott, ha a kutatók az anyaghoz hozzá akartak férni, viszont esetleges idegen behatolók ellen biztos védelmet nyújtott. Szerencsére a világháború után következő esztendőben nem sok kutató igényelte az anyagot, mert a könyvtár a téli időszakban nem lévén fűtve, az év nagy részében a kutatás amúgy is lehetetlen volt.

1922-ben a Régi Magyar Könyvtár visszakerült a Széchényi-terembe, őr azonban még mindig nem volt. A kulcsot az igazgató őrizte, akinek akkor még a Széchényi-terem volt a hivatali helyisége. Papíron egy 1923-ra szóló szolgálati

7. Amennyiben más forrást nem idézek, az adatok az Országos Széchényi Könyvtár évi jelentéseiből valók. Ezek 1933-ig a *Magyar Könyvszemlében* jelentek meg. Az 1934-35. évekről FITZ József: *Jelentés az OSZK működéséről* 1934. július 1-től 1935. december 31-ig. Bp. 1936. FITZ az 1936. és következő évekről is adott ki évente részben nyomtatott, részben sokszorosított jelentést. Vö. még *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913—1923 évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1926. 42—52. l. és HÓMAN Bálint: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924—1928 évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1929. 44—59. l. A későbbiekben tízéves, illetve ötéves jelentés.

8. L. erről részletesen a tízéves jelentést 21—32. l.

beosztás szerint⁹ AKANTISZ Viktornak kellett volna ezt a tisztelet betöltenie, aki könyvművészeti előadó címmel 1920-ban a Todoreszku-gyűjtemény adománylevelelének kikötése alapján került a könyvtárhoz. AKANTISZ azonban sohasem kezelte a Régi Magyar Könyvtárat. Nem kezelte azért, mert először a TODORESZKU-gyűjtemény ideiglenes felállításával, majd nyomtatott katalógusának kiadásával volt elfoglalva, emellett vezette a könyvkötészetet, restaurálta az ősnymotatványok megrongált kötéseit. Az 1923-ról szóló évi jelentés könyvkötői és restaurátori munkássága mellett csak azt említi, hogy a postabélyeggyűjteményt rendezte. Számára a Régi Magyar Könyvtár kezelése technikailag is nehéz lett volna, mert a könyvkötészet és a TODORESZKU-gyűjtemény ideiglenes helyisége a földszinten volt, míg a Régi Magyar Könyvtár a Széchényi-teremben volt elhelyezve. HÓMAN Bálint, ki 1922 december 27-én vette át a könyvtár igazgatását, FEJÉR-PATAKY Lászlónak, a Múzeum főigazgatójának 1923 márciusában bekövetkezett halála után egyre kevesebbet tartózkodott a Széchényi-teremben: a kutatók kiszolgálását már előbb is e sorok írója végezte, akinek munkahelye közvetlenül a Széchényi-terem mellett, a későbbi Todoreszku-teremben (a jelenlegi tudományos olvasóteremben) volt. Ezután lépésről lépésre át kellett vennie az egész gyűjtemény kezelését.

A Régi Magyar Könyvtár akkor szervezetileg a Nyomtatványi osztályhoz tartozott. Ez az osztály végezte a beszerzéseket, az új anyag naplózását és készítette el az évi jelentéseknek a gyűjteményre vonatkozó részét. Más vonatkozásban azonban a gyűjtemény öre teljes függetlenséget élvezett: munkáját senki sem ellenőrizte, utasításokat nem kapott, de még tanácsot vagy útbaigazítást sem. Ez természetesen csak növelte a felelősség érzését. Hivatali hierarchiát különben sem ismert még ez az időszak, ami elsősorban a kis tisztviselői létszámnak és annak a folyománya volt, hogy a könyvtárosokat elsősorban tudományos eredményeik és nem rangsorhelyzetük alapján értékelték.

1934-ben, FRIZ József hivatalbalépése után a szervezet papíron megváltozott, a Régi Magyar Könyvtár az ősnymotatványokkal, más gyűjteményekkel és a Slavicakkal együtt külön osztállyá vált, mely a „Muzeális táruk” elnevezést kapta. (A naplózást továbbra is a nyomtatványi osztály végezte.) E sorok írója ekkor már megvált a Széchényi Könyvtártól. A Régi Magyar Könyvtár öre 1936-ban ORTUTAY Gyula, 1937-től pedig TOLNAI Gábor és CSÁNKY Miklós volt.

Már a kutatók kiszolgálása közben nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van a könyvek raktári jelzeteinek átszámolására. A műveknek — mint VARJÚ írja — ugyanis ugrószámokat adtak, abból a célból, hogy a SZABÓ Károlynál nem szereplő művek beiktathatók legyenek. Ilyen adalékok kezdettől fogva olyan nagy számban merültek fel, hogy számukra a *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház” címen külön rovatot nyitott. Ezek az ugrószámok azonban nem váltak be. Először azért, mert a kutatók, ha valamely művet kerestek, azt SZABÓ Károly szám alapján tették, s a kiszolgáló tisztviselőnek a könyvtár kijegyzett SZABÓ Károly példányában először ki kellett keresnie a könyvtári számot. Ez pedig állandó többlet munkát jelentett. De méginkább azért nem voltak az ugrószámok használhatók, mert a beiktatandó új művek száma nem volt előre megállapítható, és ha két Szabó-szám között több művet kellett elhelyezni, mint amennyi teret az ugrószámok engedtek, végül is index számokhoz kellett

9. DEZSÉNYI: 138. l.

folyamodni. Célszerűbbnek látszott tehát az egész gyűjteményt SZABÓ Károly szerint átszámozni s a nála nem szereplő műveket eleve *index-számokkal* megjelölni. Ennek a korlátlan számozási lehetőségen kívül még az az előnye is megvolt, hogy magából a jelzetből is rögtön kitűnt, hogy az illető mű szerepel-e SZABÓ Károly bibliográfiájában, vagy később került elő.

Ez azonban az elévzendő feladatnak csupán kisebbik és kevésbé fontos része volt. Lényegesebb és nehezebb is volt a másik, a Régi Magyar Könyvtár harmadik kötetében felsorolt anyagnak, a magyar szerzőktől külföldön megjelent műveknek összegyűjtése és felállítása. Ezek addig — az ősnymtatványokat kivéve — a raktárakban, a müncheni rendszer különböző szakjaiban voltak szétszórva.

A gyűjteményt teljessé tevő harmadik rész (RMK III.) felállításának terve már régebben felmerült. VARJU fent említett cikkében szolt is róla, de a gondolatot eleve elutasította. Okfejtése szerint ez felesleges, mert legbecesebb darabjai, az ősnymtatványok már úgyis ki vannak emelve és el vannak zárva; másrészt káros is volna ezeknek a műveknek a kiszedése a szakokból, mert ez a könyvtár túlságos feldarabolására vezetne; harmadszor és legfőképp lehetetlen is a kiszedésük: számuk oly nagy (VARJU háromezerre becsüli), hogy kiválasztásuk és újra feldolgozásuk annyi időt és munkaerőt kívánna, amelyekkel a könyvtár ez idő szerint nem rendelkezik.

Ez a felfogás már akkor sem volt teljesen helytálló, és hovatovább még kevésbé lehetett vele egyetérteni. Az első érv, hogy a legbecesebb részt, az ősnymtatványokat már úgyis külön kezelték, egyáltalán nem mentett fel az alól, hogy az egész anyag különgyűjteményként kerüljön felállításra. Könyvészeti szempontból valóban az ősnymtatványok a legbecesebbek. A külföldön nyomott magyarországi szerkönyvek mindegyike egy-egy könyvészeti remek; de nem kevésbé azok a 16. században nyomottak sem, mint az 1509-ben Velencében megjelent esztergomi *Ordinarius* (RMK III. 165.), melyből a könyvtár láncos kötésben őriz egy példányt, vagy az 1511-es ugyancsak Velencében nyomott *Missale Zagrabienese* (RMK III. 176.), mely valamennyi közt a legdíszesebb. Sokszor azonban hasonlóan pompás kiállításúak egyes világi nyomtatványok is; ezek mintegy átmenetet alkotnak a kódexek és a nyomtatványok között; a nyomtatás folytán szövegben már nem egyedi példányok, mint a kódexek, de díszítésben igen. Így a *Thuróczi-krónika* 1488-i augsburgi kiadásának (RMK III. 15.) akkor a könyvtár birtokában levő 3 hártypéldányából kettő kéziratok módjára díszesen ki volt festve, FÉGER Theobald budai könyvtárosnak MÁTYÁS KIRÁLYhoz intézett ajánlólevele aranybetűkkel volt szedve, míg a harmadik hártypéldány festetlen; a három papírpéldány közül kettőben a fametszetek színezve vannak, a harmadik példányban nem. Az RMK III. művek darabjainak ritkasági értéke kétségtelenül kisebb, mint az I. vagy II. részé. Ez már abból is látható, hogy egyedül a Széchényi Könyvtár, már az ősnymtatványok közül is 6 példányban őrzött egyszeműt. Kevésbé ritkák, mert általában nagyobb terjedelműek voltak, nagyobb példányszámban nyomták őket, szép külsejük miatt nagyobb értéket képviseltek és gondosabban őrizték őket, végül pedig főképp külföldön terjedtek el és így nem voltak kivéve a török háborúk és vallási villongások viszontagságainak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes darabjai nem nagy ritkaságok. De ezek nemcsak az ősnymtatványok között voltak. Ilyen nagy ritkaság pl. JANUS

PANNONIUS Baptista GUARINORA írt dicsőítő költeménye, amely 1512-ben jelent meg (RMK III. 177.), s a Széchényi Könyvtár tulajdonában levő nagyon szép példánya a könyvtár kincsei közé tartozik. Még inkább mondhatjuk ezt az első magyar útleírás, FARNADI Miklós ferenczerendi szerzetes jeruzsálemi zarándokútrjáról írt könyvéről. Az első kiadásnál (RMK III. 75.) sokkal ritkább az a XVI. sz. elejéről származó kiadás (RMK III. 962.), melyet PÉCSVÁRADI Gábor a saját neve alatt jelentetett meg és amely ugyancsak a könyvtár tulajdonában van.

De ha már a ritkasági szempont sem mentett fel attól, hogy ezeket a nyomtatványokat különgyűjteményben kezeljük, ezt még jobban indokolta a belső értékük és sokszor szép kiállításuk. Mert ha a magyar nyelv, a magyar irodalom, s a magyar könyvnyomtatás szempontjából sokkal jelentősebb is az RMK első két része, a harmadiknak viszont a magyar tudománytörténet és a magyar szellem nemzetközi szerepének megítélése szempontjából van sokkal nagyobb súlya, nem is szólva arról, hogy a magyar irodalmi szempontból jelentős darabok szövege már ki van adva, míg a harmadik részben levő művek zöme csak az eredeti kiadásokban használható.

Ami VARJUNAK azt az érvét illeti, hogy a harmadik rész anyagának a szakokból való kiszedése a könyvtár túlságos feladarabolására vezetne, a múlt század végén valamennyire helytálló lehetett, de a könyvtár állaga századunk 20-as éveiben már annyira megduzzadt, hogy ennek az anyagnak a kiemelése akkor sem bontotta volna meg a könyvtömeget, ha továbbra is fennállott volna a régi szakrendszer. De ennek a felszámolására éppen akkor került sor, s ez a körülmény még jobban érlelte a kiszedés szükségességét, mely ebben az időpontban éppen beilleszkedett az általános átrendezésbe. Az anyag kiemelése csökkentette az átszámozandó, s az új raktárakban elhelyezendő könyvek tömegét.

Ami végül VARJUNAK azt az érvét illeti, hogy az anyag kiszedése és újra feldolgozása annyi időt és munkaerőt kívánna, amennyivel a könyvtár nem rendelkezik, bizonyos szempontból megfelelt a valóságnak. De minthogy a Régi Magyar Könyvtár harmadik részébe tartozó anyag kiemelése és újrafeldolgozása parancsoló szükségességgé vált, elvégzésére rá kellett szánni a szükséges időt és munkaerőt. A munka az első két rész (az RMK I—II.) átszámozásával együtt kb. 3 évet vett igénybe. Ekkorra más sürgős feladatok kerültek előtérbe: a TODORESZKUGYŰJTEMENY új felállítására s az APPONYI-könyvtár elhelyezése, s egyes részeinek feldolgozása.

Az „Apponyiana” gyűjtési köre magába foglalja a Régi Magyar Könyvtár III. részének anyagát, a magyar szerzőktől idegen nyelven külföldön megjelent műveket is. Így az „Apponyi-gyűjtemény” sok esetben a törzsanyag kiegészítését adja. Természetesen sok benne az olyan mű is, amely a könyvtár számára csupán többes példányt jelent.

3.

A Régi Magyar Könyvtár harmadik részébe tartozó művekben is a Széchényi Könyvtár a leggazdagabb. VARJUN túlbecsülte ugyan a törzsanyag nagyságát, amikor az idetartozó művek számát háromezerre tette, mert ez még egy 1947-es felmérés szerint is csak 1965 mű 2529 darabját foglalta magában.

Az anyag nemcsak beszerzések útján nőtt, hanem olyanképpen is, hogy közben sok szerzőről kiderült, hogy magyar. Ez a körülmény már az anyag kiszedé-

sénél is felmerült, lehető teljességre törekedve nem lehetett a kört a SZABÓNÁL közölt anyagra korlátozni. A szerzők magyarsága olykor nehezen állapítható meg. Általában a magyarországi születés az irányadó, ami egyrészt nem mindig határozható meg pontosan, másrészt eléggé mechanikus elv. Vannak Magyarországon született szerzők, kik külföldre kerülve, teljesen elszakadtak a magyarságtól, másrészt olyan indigenák, akiknek irodalmi működése a magyar szellemi élet szerves része. Ez a nehezen körvonalazható kérdés készítette a Régi magyarországi nyomtatványok most induló sorozatának szerkesztőit is arra, hogy munkájukat az első és második részre korlátozzák.¹⁰

Az RMK III. gyűjtemény épp 15–16. századi darabokban igen gazdag és ezeknek értékét nemcsak régiségük, nem is ritkaságuk, hanem belső értékük teszi. Ebben a korban a magyar tudomány főképp a teológia, klasszika-filológia, a történeti művek és útleírások terén európai színvonalon állott és a magyarországi humanista irodalom ennek a nemzetközi szellemi áramlatnak szerves része. Termékeit külföldön nyomták, mindenekelőtt azért, mert Magyarországon nem működtek nyomdák. TEMESVÁRI Pelbárt kézirataira külföldön hívták fel RYNNMANN János hagenai könyvkiadó figyelmét, aki 1490 körül Magyarországra jött és magával vitte TEMESVÁRI Pelbárt és LASKAI Osvát műveit, amelyeket először ő adott ki, de amelyek külföldön számos kiadást értek meg. Pelbárt *Stelláriumát* 1586-ig 21-szer, a *Sermones Quadragesimales*t 1521-ig ugyancsak 21-szer, a *Sermones de Sanctis*t a mohácsi vészig 21-szer adták ki. Már az anyag kiszedésekor csaknem valamennyi kiadás megvolt a Széchényi Könyvtárban. Számuk azóta beszerzésekkel és az APPONYI-gyűjtemény darabjaival szaporodva, ma csaknem teljesnek mondható. De MAGYARORSZÁGI Mihály prédikációinak 20 kiadásából is megvolt 5 és LASKAI Osvát műveiből gazdag sorozat állott össze az anyag kiszedésekor.

De nem kevésbé gazdag a gyűjtemény a magyar humanisták 16. századi kiadványaiban sem, kezdve JANUS PANNONIUS már említett GUARINORA írt dicsőítő költeményén (1512) és műveinek bázeli első gyűjteményes kiadásán (1555, RMK III. 426.), DUDITH András és ZSÁMBOKI János műveinek több kiadásáig. ZSÁMBOKI PLANTINNÉL nyomott gyönyörű *Emblematainak* hat kiadásából három volt meg a gyűjteményben.

A 17. században a magyar íróknak és tudósoknak ez a jelentős szerepe az európai szellemi életben erősen aláhanyatlik. Így a Régi Magyar Könyvtár harmadik részében a 17. századi nyomtatványok zömét nem jelentős költői és tudományos munkák remekbe készült külföldi kiadásai alkotják, hanem a nyugati országokban tanuló diákok libelli gradualesei és egyéb kiadványai, Bécsben nyomott törvénycikkék, alkalmi nyomtatványok. A Széchényi Könyvtár gyűjteménye ezekben a főképp a magyar tanulók külföldi iskolázásának története szempontjából jelentős nyomtatványokban is rendkívül gazdag. Ezt az anyagot, néhány háború utáni év meddősege után, még ezekben a gazdasági válságoktól sújtott esztendőkből is jelentős művekkel sikerült gyarapítani.

10. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István és KELECSÉNYI Ákos: *Régi Magyarországi Nyomtatványok I.* (1473–1600) Bp. 1971. (A következőkben: RMNy) kiadvány szerkesztési problémái. = *Az OSZK Évkönyve 1967.* 316. l.

1919-től 1922-ig a gyűjtemény — mint már említettük — egyetlen darabbal sem növekedett. Az infláció következtében vásárlásra jó ideig gondolni sem lehetett. A régi könyvtáblák kiáztatásával, a gyarapításnak ezzel a módjával, amelyet FRAKNÓI Vilmos kezdett,¹¹ és amely eleinte olyan nagy és érdekes gazdagodást jelentett (amelynek a Todoreszku-gyűjtemény is annyi értékét köszönhette), most csak egyetlen elszigetelt esetben találkoztunk. Azért-e, mert mint VARJU¹² írta, ez a forrás már a századforduló elején elapadt — mert míg az első száz felbontott könyvtáblából 45, addig egy példányban sem ismert régi magyar könyv került elő, ezután már csak véletlenül akadtak valamire. Ilyen irányú rendszeres kutatásra — ami szerfölött sok időt és nagy szakértelmet kívánó pepecselő munka — a könyvtárnak VARJU eltávozása óta nem volt embere. Az általa kiáztatott töredékekből, viszont még mindig kerülnek elő ismeretlen régi magyar nyomtatványok.¹³ Más forrásból egyetlen esetben, 1926-ban találtak egy a Szepességéből származó, a könyvtárba már eleve a hozzátartozó könyv nélkül jutott táblában, a *Vízolyi biblia* egy 1590 körüli kiadásának (vö. RMNY 635.) néhány újabb levelét.¹⁴

Az állomány pénz nélküli növelésének másik módja, a csere, már több sikerrel kecsgettetett. Ezzel indul meg 1924-ben két 1923-i beszerzés után a gyorsabb ütemű gyarapítás. Ez minden esetre jobb módszernek bizonyult a könyvtár többes példányainak értékesítésére, mint azok eladása, ahogy ezt a duplumok értékesítése céljából 1926-ban rendezett aukció csekély anyagi eredménye is bizonyította.¹⁵ 1924-ben csere útján egy unikumhoz jutott a gyűjtemény, COMENIUS: *Janua Linguarum reseratae aureae vestibulum*. Lőcse, 1696, és két olyan nyomtatványhoz, melyek SZABÓ Károlynál nem fordulnak elő, illetve nem látott belőlük példányt (KUZERA: *Thematum philosophicorum fasciculus*. Lőcse, 1644. RMK II. 650., és BREWER: *Honor senectutis* . . . Lőcse, 1659¹⁶, csere útján szereztük meg 1929-ben SCHOLZ Jánostól SEELMANN Christianus *Solertis studiosi lineamenta* Wittenberg, 1965. c. művét (RMK III. 3972) és 1933-ban egy unikumot: LÉPES Bálint *Jesus Christusnak teljes életéről való elmélgedések c. művét*. (Bécs. 1615.)^{16a} Az így megindult csereakciók az évek folyamán nem lanyhultak és csúcspontjukat 1936-ban érték el, amikor is 14 régi magyar könyvet szereztünk be csere útján.

Lassanként azonban ismét gyarapítani lehetett az állományt vétel és az ajándékozás útján. Az újbóli vásárlást több körülmény tette lehetővé. Ezek közül a legfontosabb az infláció egyhülése, majd 1928-ban a pengőszámításra való áttérés; de nem kevésbé jelentős volt az az 1920-ban megjelent rendelet, amely a könyveknek külföldre való vitelét engedélyhez kötötte és ennek kapcsán

11. FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblákban fölfedezett magyar ősnymtatvány unicumok*. Bp. 1878.

12. VARJU i. h.

13. FAZAKAS József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez*. = *OSZK Évkönyve 1967*. 335—336. l.

14. KROMPECHER Bertalan: *A Vízolyi Biblia ismeretlen 1600. körüli kiadásának újabb töredéke*. = *Magyar Könyvszemle*. 1927.

15. Ötéves jelentés. 55. l.

16. Könyvészeti leírásukat HAVRÁN Dánieltől l. *Magyar Könyvszemle*. 1924. 96—97. l.

16. a) Könyvészeti leírása FAZAKAS Józseftől. = *Az OSZK Évkönyve 1959*. 181. l.

a szakértői szemlét a Széchényi Könyvtár tisztviselőire bízta. 1929-ig, a Műemlék-védelmi törvény bevezetéséig ez volt az első ilyen irányú intézkedés, amely később bár, de sok értékünk külföldre áramlását megakadályozta. Hiszen még szilárd gazdasági életünk idején, a bürokratikus lassúság folytán sok régi magyar könyvünk került külföldre, aminek legkirívóbb példája volt NAGY István könyvtárának sorsa 1870-ben.¹⁷ A kivített tiltó rendeletnek köszönhető a könyvtár egy igen értékes gyarapodását 1923-ban. A LANTOS-cég BERZEVICZY Márton: *Oratio funebris de invictissimo Ferdinando I. Parisiis 1565. c. művét*, melyből SZABÓ csak a bécsi udvari könyvtárban és az elbingi gimnáziumi és városi könyvtárban talált példányt (RMK III. 540.), félmillió koronánál nagyobb áron vitte aukcióra.¹⁸ Minthogy itthon nem kelt el ezen az áron, külföldre pedig nem vihette, az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta.

A régi magyar könyvek kínálata egy idő múlva természetesen csökkent. A gyűjtési hullám, amelyet SZABÓ Károly bibliográfiájának megjelenése indított el, 1896-ban, a milleneum idején tetőzött. Az első világháború kitörése megakasztotta a gyűjtést, s mire a gazdasági helyzet stabilizálódott, az emberek már más gyűjtöttek: dedikált műveket, editio princepsket, illusztrált könyveket, erotikát. Budapest világvárossá fejlődésével párhuzamosan nőtt és ma is virágzik a „Budapest” gyűjtők tábora. A régi magyar könyveket őrző magángyűjtemények is köztulajdonba kerültek, mint RÁTH György az Akadémiai Könyvtárba, vagy TODOROSZKU Gyuláé a Széchényi Könyvtárba. A két világháború között KORNFIELD Móric az egyetlen számottevő gyűjtője a régi magyar könyveknek.

De a döntő lehetőséget a nagyobb arányú vásárlásokra a Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete adta meg, mely a SZÉCHÉNYI-család felhívása nyomán 1926 májusában alakult meg. Ennek segítségével vásárolt a könyvtár 1928-ban a LANTOS aukción 23 régi magyar könyvet 891 pengő értékben.¹⁹ Az egyesület működésének jelentősége nem csak az anyagi segítségben rejlett. A SZÉCHÉNYI-nemzetség felhívása felrázta a közvéleményt és rádöbentette a Széchényi Könyvtár szorongatott helyzetére; ezzel pedig utat nyitott a gyarapodás egy másik forrásá, az ajándékozás számára is.

A gyarapodás értékét nem lehet pusztán statisztikai adatokkal lemérni. Az ajándékok nagyon sok esetben csak duplumokat jelentettek. Így az 1934–35-ös év 73 művet számláló gyarapodásából 44 a többes példányok száma. De a gyarapodásnak ez a része sem volt terméketlen: egyrészt csereanyagot szolgáltatott, másrészt teljesebb, jobb és szebb példányokat. Ajándék útján került a gyűjteménybe a második világháború előtti utolsó régi magyar könyv, KYS Imre: *Halotti beszéd Báthory Zsófia felett* (Nagyszombat, 1650. RMK I. 1251.), amelyet SZABÓ csak SÁNDOR István nyomán idéz, és ez belőle az akkor egyetlen ismert példány. A könyvet, melyet a Jelentés tévesen „vitairat”-nak nevez, KORNFIELD Móric vásárolta meg a könyvtár számára.

A gyarapodás már számban is igen tekintélyes, hozzávetőleg²⁰ 250 mű.

17. KELECSÉNYI Ákos: *A Nagy István féle gyűjtemény.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 158. kk. 11.

18. *Orationum et elegiarum Tom. I.* Frankfurt. 1566. A félmillió korona inflációs érték, mely ma már, tekintve az árfolyamok napról napra való változását, meg sem határozható. Vö. Tízéves jelentés 50. l.

19. Ötéves jelentés 30–31. l.

20. A kimutatások nem közölnek pontos számokat.

Így ha a közvetlenül a háborút követő teljesen meddő éveket nem számítjuk, számba is messze felülmúlja a tízes évek átlagát, de még sokkal inkább értékben. Ha „értéket” mondunk, elsősorban nem a ritkasági értékre gondolunk, bár akadnak akkor unikumnak számító darabok, amelyek közül sok még ma is az; igen sok az olyan mű is, amely új adalék SZABÓ bibliográfiájához, és az olyan is, melyekből kevés példány ismeretes. A lényeg azonban mégis másban rejlik, abban, hogy a gyarapodás egész jellege megváltozik. Míg a tízes évek szerzeményeinek zöme idegen nyelvű felvidéki, főképp nagyszombati és lőcsei 17. századi mű és többségében kalendárium, imádságos könyv, teológiai vitairat, alkalmi nyomtatvány, ez az új gyarapodás nagyon gazdag 16. századi magyar, elsősorban erdélyi és kelet-magyarországi (Debrecen, Várad) nyomtatványokban, amelyek rendkívül ritkák és példányaik elsősorban erdélyi könyvtárakban találhatóak.

Valamennyi beszerzés ismertetésére itt természetesen nem lehet kitérni. De mégis ki kell emelni az 1932. év szerzeményeiből BOGÁTI FAZEKAS Miklós művét: *Az V. része Mátyás király dolgainak*, Kolozsvár, 1580 (RMNy. 460) és különösen azt a hat 16. századi Kolozsvárott nyomott és igen ritka széphistóriát, amelyet 1933 augusztusában igen magas árakon vásároltunk FARAGÓ antikváriustól: *Salamon... Markalfal való... beszédeknek könyve*. Kolozsvár 1577. (RMNy. 389.); ILOSVAI SELYMES Péter: *Historia regis Prolomaei*, Kolozsvár, 1588 (RMNy 614.); BOGÁTI FAZEKAS Miklós: *Aspasia asszony dolga*. Kolozsvár, 1591 (RMNy 662.); IDARI (ILOSVAI SELYMES) Péter: *Historia Alexandri Magni*. Kolozsvár, 1591. (RMNy 664.), melynek ezen kívül csak egy példánya ismeretes a pesti református kollégium könyvtárában; CSÁKTORNyai Mátyás: *Historia két görög Hertzegről*. Kolozsvár 1592 (RMNy 686.), és CSERÉNYI Mihály: *Historia az persiai monarchiabeli fejedelmekről*. Kolozsvár, 1592. (RMNy 687.). Ezekhez járul CSÁKTORNyai Mátyás: *Grobián verseinek magyar énekbe való fordítása*. Kolozsvár, 1592. (RMNy 685.), amely az egyetlen magyarországi példány. Egy másodikról KORNFIELD Móric könyvtárának indexe tudósít, s ez feltételezhetően azonos a Széchényi Könyvtár régebbi csonka példányával, amelyet SZABÓ említ (RMK I. 340), s amelyhez KORNFIELD nyilván csere útján jutott. A széphistóriák közül háromért és a Grobiánért egyenként 500 pengőt fizetett a könyvtár, egyért 300, kettőért 250—250 pengőt. Ugyanakkor vásárolt 400 pengőért egy unikumot is (ZVONARITS: *az Úr vacsorája*. Csepreg, 1643).²¹ Az év szerzeményeiből kiemelendő még SZENCZI MOLNÁR Albert zsoldárfordításának egy 1686-i amszterdami kiadása (RMK I. 1436), amely APAFI Mihály számára készült vörös bőrkötésben aranyozással, függeszthető bőrtokban. Az 1934—35. év nagyszámú szerzeményei közül KASSAI Zsigmond *Dávid Consolatiojának* egy csonka példányát (Kolozsvár, 1584. RMNy 544.), melyből csak Morvaországban van két teljes példány, és egy eddig ismeretlen művet: ERDŐBÉNYEI DEÁK János: *Janua Lingvarum Bilingvis*, Gyulafehérvár, 1635; az 1936. évben beszerzett művek közül pedig HEYDEN Sebald *Formulae Puerilium Colloquiorum latino-germanico-ungaricae* egy eddig ismeretlen 1693-i nagyszabonai kiadását kell megemlíteni.^{21a}

Annak ellenére, hogy a Régi Magyar Könyvtár III. részébe tartozó művek sokkal kevésbé ritkák, mint az első két részben foglaltak, a gyarapodás ebben a kate-

21. Nyomtatványi növendéknapló 273/1933.

21. a) Könyvészeti leírásukat FAZAKAS Józseftől. = *Az OSZK Évkönyve 1959.* 182. és 186. l.

góriában lassúbb ütemű volt. Ennek oka, hogy ezeknek a műveknek csak egy része került Magyarországra, így példányaik jobbra a külföldi könyvpiacokon bukkantak fel, ahol legtöbbször, főképp a 15. az 16. századi nyomtatványok, keresettek voltak. A Széchényi Könyvtárnak egyrészt nem is volt figyelő szolgálata, amely a külföldi könyvpiacokat szemmel tartotta volna, másrészt ha lett volna is, éppen a tárgyalt időszakban nemigen volt módja a megszerzésükre. Ennek ellenére vétel útján is becses művekkel gyarapodott ez a gyűjtemény. 1933-ban egy unikum is került a könyvtárba: SZENTKERESZTY Andreas: *Poema panegyricum* Viennae, 1611, amely sem SZABÓNÁL, sem APPONYINÁL nem fordul elő. Az 1938-i beszerzések közt két nyomtatvány is található: NICOLAUS Episcopus Modrusiensis *Oratio*, Padua 1482 (RMK III. 3.) és MICHAEL de Hungaria: *Sermones* Paris, 1497 (RMK III. 38.), amelyek ugyan nem unikumok, de Magyarországon egyetlen példányok: SZABÓ legalábbis az elsőből csak a müncheni udvari könyvtárban talált példányt, a másodikról pedig csak a Mazarin-könyvtár katalógusából tud. Ugyanígy egyetlen magyarországi példány MICHAEL de Hungariának szintén 1938-ban szerzett Párizsban 1510-ben nyomott *Euagatoriuma* (RMK III. 167.). Újabb kiadásokkal gyarapodott TEMESVÁRI Pelbárt munkáinak már amúgy is nagyon gazdag gyűjteménye: egy 1501-es (RMK III. 95.) és egy 1516-os (RMK III. 212.) hagenai, továbbá egy 1521-es párizsi *Pomeriummal* (RMK III. 245.). De nem kevésbé becses LASKAI Osvát *Sermones dominicales*-ének 1928-ban szerzett 1502-es hagenai kiadása (RMK III. 108.), amelyből SZABÓ csak a boroszlói és az upsalai egyetemi könyvtárban talált példányt; GEORGIEVICUS Bertalan: *Von der Türcken gebreuchen* 1545-i nürnbergi kiadása, melyet SZABÓ nem ismer, GREGORIUS COELIUS Pannonius: *Collectanea in sacram Apocalypsin* 1571-i párizsi kiadása (RMK III. 609.), mindkettő 1926-os beszerzés, vagy PÁRIZ PÁPAI Ferenc 1674-ben Baselen megjelent *Disputatio inauguralisa*, mely 1935-ben került a könyvtárba, s melyből addig csak a bázeli egyetemi könyvtárban és Erdélyben volt példány (RMK III. 2646).

5.

A Régi Magyar Könyvtárnak már eleve is gazdag, s ebben a korszakban nagyértékű művekkel gyarapodott gyűjteménye nem csupán muzeális érték, hanem a tudománynak még mindig eleven és teljesen fel nem tárt forrása. Még például a színháztörténet számára is becses anyagot tartalmaz. Itt találtam meg a gyűjtemény rendezésekor az első magyarországi nyomtatott rendezőpéldányt, EISENBERG Petrus eperjesi tanító Bártfán 1652-ben megjelent *Ein zwiefacher poetischer Act und Geistliches spiel: Von den dreyen Gaben der Weysen ausz Morgenlande* c. művét (RMK II. 765). Különösen nagyértékűvé teszi a benne levő 12 metszet, amely a magyarországi iskolai dráma színpadáról az egyetlen ránk maradt ábrázolás.²²

Hogy a gyűjtemény a tárgyalt korszakban milyen dúsán táplálta az eleven tudományt, azt az akkor ott dolgozó kutatók illusztris csoportja mutatja, kik között ott találjuk a legkülönbözőbb tudományszakok művelőit.²³ Kézenfekvő,

22. Részletes ismertetését a metszetek hasonmásával együtt l. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán *Az OSZK színészettörténeti forrásanyaga I.* = *Magyar Könyvszemle* 1928. 28–40. l.

23. L. erre nézve a RMK kutatási naplóját az OSZK-ban.

hogy a gyűjtemény elsősorban a magyar irodalomtörténet kutatói számára tartalmaz értékes anyagot. De az irodalmi értékű szövegek új kiadásokban könnyen hozzáférhetők. Az első, aki a 16. és 17. század vallásos irodalmának újra ki nem adott ajánlásaira és előszavaira, mint a magyar irodalmi tudat kialakulásának jelentős forrásaira rámutatott, KERESZÉNYI Dezső volt. Erre vonatkozó úttörő munkájának anyagát javarészt a Széchényi Könyvtárban fedezte fel és később is a gyűjtemény egyik legbuzgóbb használója volt.²⁴

A magyarországi idegen nyelvű irodalom termékeinek túlnyomó része újabb kiadásban még nem jelent meg. A gyűjtemény ezért a hazai latin irodalomra nézve klasszika-filológusaink számára is értékes forrásanyagot tartalmaz. (Így buzgó kutatói közé tartozott TRENCSENÝI-WALDAPFEL Imre.) Ugyancsak kiadatlanok a 16. és 17. század magyarországi német íróinak művei is; így ismeretük szinte kizárólag a Régi Magyar Könyvtár II. és III. kötetének anyagára épült, mint ezt PUKÁNSZKY Béla 1926-ban megjelent könyvének bibliográfiai hivatkozásai is mutatják.²⁵

De gazdag forrás volt ez a gyűjtemény a magyar történetírás művelői számára is. Legbuzgóbb kutatója ebben a korban SZEKFŰ Gyula volt, aki ekkor dolgozott Magyar Történetének 16. és 17. századi kötetén. Ő nem egyes műveket használt, hanem átnézte az egész gyűjteményt, tudományos munkákat, szép-irodalmi és hitvitázó műveket, alkalmi nyomtatványokat, naptárakat és csíziókat egyaránt. Évek hosszú során nap mint nap tanulmányozta a kor nyomtatásban megjelent termékeit, melyek túlnyomórészt irodalomalattiak, de a korszellemnek hű tükröi. Ezekből állította össze először a felsőbbbségre vonatkozó egykorú nézeteket, s HELTAI Gáspár 1553-ban megjelent *Catechismusa* végéről idéz egy a fejedelmi hatalom ellen szóló részletet, ezek alapján ismerteti az egykorú egyházi életet, a protestáns lelkipásztorkodást, a hívek lelki gondozását, a felekezetek konfliktusait, de a két századnak egész gondolkodását, törökellenes hangulatát, a köznapi életet, amelyet a vallásos művek tükröznek. PÉCSI Lukács *Az keresztyen szvezeknek tisztesegei koszoroiaból* (RMK I. 250) ismerteti az akkori virágoknak, a jó erkölcsök képeinek leírását és ábrázolását. SZEKFŰ a Széchényi Könyvtár példányában megleli VIRÁG Benedek 1810-ben kelt bejegyzését: „Örömmel olvastam”. A kulturális élet ismertetésénél, melyre az irodalomtörténet alig nyújt felvilágosítást, mert csak magukat a megjelent műveket vizsgálja, nem pedig azt, hogy kik és mit olvastak, a 17. század nemesi és polgári osztályának valóságos olvasmányait keresve a Széchényi Könyvtár gyűjteményének rongyokká olvasott kalendáriumaiiban, csízióiban és sorsvető könyveiben találja meg azokat.

SZEKFŰ illusztratív anyagot is merített a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből. Innen került az V. kötet 272. lapja mellett levő képtáblára MATKÓ István református lelkész *X ut Tök eltépése avagy Bányász-csákány* (Sárospatak, 1668. RMK I. 1072) c. vitairat címlapjának rendkívül kezdetleges, de nagyon jellemző gúnyos ábrázolása, melyen két magyarruhás református prédikátor csákánnyal üti a jellegzetes jezsuita kalapban levő SÁMBÁR Mátyást, aki haszontalan munkája jeléül sarat dagaszt egy teknőben. Arra viszont e sorok íróját kérte meg, hogy keressen az anyagban egy jellegzetes egyházi épületet ábrázoló képet. Így talál-

24. *Elvi kérdések a régi magyar irodalomban*. 1923. és Eötvös Füzetek II.

25. PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története*. Bp. 1926.

ta meg a *Domus domini renovata* c. műben (Pozsony, 1640, RMK II. 558) az 1638-ban, a kor barokk stílusában, de nemes egyszerűséggel épült pozsonyi evangélikus templom képét, mely ugyanarra a képtáblára került.

A Régi Magyar Könyvtár I. és II. része a 16. és 17. század magyar dallamainak a kéziratos énekeskönyvek mellett leggazdagabb forrása. Az éppen korszakunkban fellendülő magyar zenetörténet művelői ezért buzgó kutatói voltak a históriás énekekben és a különböző felekezetek énekeskönyveiben egyaránt fellelhető és egymással rokon zenei anyagnak, mely sokszor az új élő magyar zenének is ihletője volt. Zeneszerzők és zenetudósok nagy számban szerepelnek akkor a gyűjtemény használói között. Megfordult itt KODÁLY Zoltán is, többször használta a gyűjteményt BÁRDOS Lajos, KOUDELA Géza, BARTHA Dénes, HARMAT Artur, de legbuzgóbb kutatója SZABOLCSI Bence volt, aki SZEKFFŰ Gyulához hasonlóan évek során át nap mint nap itt dolgozott. Ekkor készítette el TINÓDI dallamainak kritikai kiadását és adta ki a magyar zenetörténetben korszakalkotó monográfiáját TINÓDI dallamairól és a 16. század magyar históriás zenéjéről.²⁶ BORNEMISZA Péter 1582-i detrekői énekeskönyvének (RMK I. 195. RMNy. 513.) éppen a Széchényi Könyvtárban őrzött példányában bukkant rá 1925 tavaszán több lapszélre jegyzett kéziratos melódiára.²⁷ Ezek közül a legértékesebb a kötet CCXLI a) és XXCLVI b) lapján található két eddig teljesen ismeretlen melódia, az egyik TŐKE Ferenc moralizáló históriás énekéhez a *Spira Ferenc doktorhoz való* (1553), a másik SZEPETNEKI János *Bátorítás halál ellen c.* énekének (1555) dallama, melyek nagy gazdagodást jelentenek a 16. század dokumentumokban fennmaradt kevés zenei anyagában.

Gazdag forrást jelentett a Régi Magyar Könyvtár anyaga elsősorban a magyar protestáns egyháztörténet művelőinek. Gyűjteményünkben végzett több évi kutatás gyümölcse SCHULEK Tibor BORNEMISZA Péterről írt alapvető munkája (1939). A kutatók közül mint szinte mindennapos vendég ZOVÁNYI Jenő emelhető ki, akinek 1922-ben jelent meg a reformáció magyarországi történetét tárgyaló műve, s aki itt gyűjtött anyagot a magyarországi protestantizmusra vonatkozó cikkeihez, és a gyűjtemény anyagával nemcsak vallástörténeti, hanem könyvészeti szempontból is foglalkozott, továbbá INCZE Gábor,²⁸ aki több régi magyar könyvtári művet adott ki újra. Megfordultak itt a magyar tudománytörténet művelői, mint RAPAICH Raimund, aki PÉCSI Lukács műveit használta növénytörténeti kutatásaihoz, DÁVID Lajos régi matematikai műveket vizsgálva. Írók merítettek innen anyagot és ihletet, így RÁTH-VÉGH István és FÉJA Géza, aki HELTAI fabuláit és BORNEMISZA Péter prédikációit forgatta.

Ezek természetesen csak kiragadott példák a gyűjtemény akkori kutatóinak népes és kiváló soraiból; köztük a leggyakoribbak szerepelnek elsősorban. De ez eléggé sokoldalúan illusztrálja a gyűjtemény felbecsülhetetlen, nagyrészt még kiaknázatlan és még mindig eleven tudományos értékét.

26. Első kiadás 423. 1.

27. *A XVI. század magyar históriás zenéje*. Bp. 1931. Magyar Zenei Dolgozatok 9.

28. *Tinódi zenéje. A Tinódi dallamok hasonmásával és átirataival*. Bp. 1929. Magyar Zenei Dolgozatok 11.

Die Sammlung alter ungarischer Druckwerke in der Széchényi-Nationalbibliothek

J. KÁDÁR—PUKÁNSZKY

Die Sammlung alter ungarischer Druckwerke in der Széchényi-Nationalbibliothek, die reichste ihrer Art, *Alte Ungarische Bibliothek* genannt, umfasst in drei Abteilungen bis zum Jahre 1711, 1. die in ungarischer Sprache erschienenen Drucke, 2. die in Ungarn gedruckten fremdsprachigen Werke, 3. die von ungarländischen Verfassern in ausländischen Druckereien, in fremden Sprachen verfertigten Druckwerke der Bibliothek. Da die Széchényi-Nationalbibliothek in erster Reihe eine Hungarica-Sammlung ist und bereits von ihrem Begründer, dem Grafen Franz SZÉCHÉNYI als eine solche geplant war, enthielt schon die ihren Grundbestand bildende Privatbibliothek des Grafen SZÉCHÉNYI eine grosse Zahl von Drucken dieser Art. Die Sammlung wurde durch den Bestand anderer Sammlungen, wie — um nur die wichtigsten zu nennen — die Bibliothek ILLÉSHÁZY, JANKOVICH, HORVÁT, die teils als Geschenk der Széchényi Landesbibliothek zukamen, teils käuflich erworben wurden, beträchtlich bereichert. Das Material wurde jedoch erst nach dem Erscheinen der grundlegenden Bibliographie von Karl SZABÓ (I. Bd. 1879. II. Bd. 1885. III. Bd. 1896—98.) als abgesonderte Sammlung aufgestellt. Die Sammlung ist von unermesslichem Wert. Dieser Wert liegt vor Allem in der Seltenheit der Drucke dieser Art, da besonders die in Ungarn gedruckten von vornherein in sehr kleiner Zahl erschienen, und durch die Wirrnisse der mehr als zwei Jahrhunderte hindurch tobenden Türkenkriege grösstenteils vernichtet worden sind. Demzufolge enthält die Sammlung sehr viele Unica, zahlreiche Bruchstücke, die aus alten Einbänden mit systematischer Arbeit zu Tage gefördert wurden. Doch besitzt die Sammlung auch einen grossen bibliophilen Wert, enthält zahlreiche Inkunabeln, viele hervorragende Erzeugnisse der Buchdruckerkunst, prachtvolle alte Einbände, darunter eigenartige Produkte der ungarischen Buchbinderei, viele Randbemerkungen von grosser Bedeutung. Der grösste Wert der Sammlung liegt jedoch darin, dass sie eine unerschöpfliche Quelle der Geschichte des ungarischen Geisteslebens vom Ende des 15. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts ist.

Die Sammlung wird stets vermehrt. Die den beiden Weltkriegen folgenden wirtschaftlichen Krisen bereiteten zeitweise grosse, die Entwicklung hemmende Schwierigkeiten, welche jedoch allmählich bekämpft werden konnten.

